

Společenství Charty 77 nahlížené z genderové perspektivy¹

Marta Edith Holečková[®]

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Charter 77 from a Gender Perspective

Abstract: The study analyses the distinct contributions of women to the work of Charter 77 and emphasises its intellectual dimension. An important space for women to develop their own strategies was that of the apartment communities (or ‘salons’), which were primarily organised by women, combining the role of organiser and intellectual in one person. The study also examines these women’s reflections on their involvement in the work of this human rights initiative and the community that formed around it from the start. An important issue is their experience with repression and imprisonment – whether of them personally or of their partners. Using specific examples, it shows how extreme life situations often opened up space for self-fulfilment and how it was often utilised creatively. For structural reasons, women’s involvement in the work of Charter 77 took a different form from that of men. However, their intellectual contribution was equally significant, though we do not have enough sources or texts to compile a ‘Charter 77 canon’. Women played a role in the intellectual side of the Charter community and its written output as co-authors, editors, archivists, and translators, and of course also as typists, a role, however, that is frequently mentioned.

Keywords: Charter 77, gender, dissent, independent culture

Holečková, Marta Edith. 2026. Společenství Charty 77 nahlížené z genderové perspektivy. *Gender a výzkum / Gender and Research* 27 (1): 126–149, <https://doi.org/10.13060/gav.2026.002>.

¹ Text vznikl v rámci kolektivního projektu, řešeného na Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, který v letech 2022–2024 podpořila Grantová agentura ČR (GA22-05450S, Dějiny Charty 77 v domácí a transnacionální perspektivě). Představuje rozšířenou verzi některých témat a motivů naznačených v mé kapitole „Solidární společenství Charty 77: podoby každodenního soužití a genderová perspektiva“, připravované knihy *Dějiny Charty 77* (Kopeček et al. v tisku).

Ačkoliv je Charta 77 jednou z nejdůležitějších kapitol v dějinách české demokracie a právem se jí dostává pozornosti i v současném historiografickém výzkumu,² hlubší genderová analýza jejího fungování stále ještě schází. Předmětem předkládané studie proto bude především vklad žen do činnosti Charty 77, jejich sebereflexe a zkušenost s represí a vězněním – jich samých nebo jejich partnera. Vklad žen do činnosti Charty bude zkoumán s ohledem na jeho intelektuální rozměr, což je zásadní motiv, který se prolíná i do zkoumání dalších témat – zkušenost s represí byla v případě některých žen kreativně uchopena, jakkoliv se jedná spíše o výjimku související se specifickým osobnostním nastavením a z něj plynoucích obranných mechanismů. Také věznění partnerů otvíralo ženám pole pro vlastní seberealizaci.

Ženy jsou prakticky vyloučeny z intelektuálních dějin Charty a všechny pokusy překonat vyprávění o „pomocné roli žen v disentu“ sice ukazují různé podoby jejich participace, a navíc zpochybňují i samotnou kategorii „pomocnosti“ jako něčeho méně hodnotného či druhotného (Linková 2017: 377), ale nevrací do hry ženy-intelektuálky, autorky či spoluautorky podstatných a vlivných textů, jakkoliv mohou být skryté či tušené. Jistě, lze to částečně vysvětlit nedostatkem pramenů (Suk 2023), ale není to vysvětlení úplné. Právě této roviny ženského vkladu do dějin Charty si studie také všimá a z jejích závěrů vyplývá, že by bylo v dalším zkoumání produktivní podrobněji se zaměřit na beletristickou tvorbu autorek a překladatelek spojených s disentem a také na jejich práci ediční a archivářskou. Disent byl vhodnou platformou, kde se mohla sociální aktivita žen rozvinout a získat svébytnou podobu, oscilující mezi tím, co pokládáme za tradiční řád, státní politikou a emancipací, která je individuálním rozhodnutím a nabízí i nečekané možnosti a modely, spojující v sobě i zdánlivě protichůdné postoje. Existovala v chartistickém prostředí, které se prezentuje jako otevřené, rovnostářské a tolerantní, genderově podmíněná nerovnost? A pokud ano, jaké strategie dotyčné vytvářely k jejímu překonávání? Zajímá mě také, zda, popřípadě jak, se zkušenost ženského aktivismu v neformálním opozičním prostředí propsala do polistopadových kariér jeho aktérek a jak ony samy zpětně svou aktivistickou minulost hodnotí.

Podle dostupných pramenů lze tvrdit, že ženy zkoumaného společenství si vytvářely specifickou strategii žité emancipace, která v sobě zároveň mnohdy obsahovala také některé prvky běžně spojované s tradičním řádem – ženy mívaly větší počet dětí, než byl dobový průměr, a využívaly legální možnosti nechodit do placeného zaměstnání jako pečující osoby, zároveň ale takto vytvořenou mentální i časovou kapacitu využívaly k péči o disidentskou societu a rozvoji řady neformálních aktivit. Rodina měla v životních příbězích žen funkci útočiště morálních hodnot a nabízela jim možnost výběru a úniku z politického vydírání a za daných podmínek sloužila jako prostředek emancipace, na rozdíl od placeného zaměstnání, jak by bylo možné bez znalosti kontextu předpokládat.

² Nicméně první ucelená vědecká monografie vychází až nyní (Kopeček et al. v tisku).

Výrazný vliv na genderovou dynamiku ve zkoumaném společenství měly zásahy represivního aparátu, které v mnoha případech vedly k proměně genderových rolí v rodinách, ale na různých úrovních ovlivňovaly také život komunity. Případy genderově podmíněného násilí z počátku osmdesátých let se často stávaly posledním a rozhodujícím impulsem pro odchod dotyčných a jejich blízkých do exilu (Lefeuve 2014), zůstávaly ale jako varovné memento také pro ty, kteří se rozhodli zůstat.

Jak lze definovat onu chartistickou societu, ve které tyto ženy působily?³ Charta 77 byla od samého počátku komunitou, která postrádala pravidla (stanovy), stálé reprezentanty, členství a legální existenci. Absence zmíněných rysů byla důsledkem strategické rozvahy a vyplývala z něj také skutečnost, že kdokoli přijal její myšlenky či participoval na její činnosti, byl v podstatě i jejím členem. Podstatným definičním rysem společenství tak byla jeho heterogenita, proměnlivost v čase a nejasné, rozmlžené okraje. Společenství totiž netvořili pouze signatáři, ale i jejich partneři, partnerky, blízcí spolupracovníci a další osoby. Někteří lidé se po podepsání nijak dál neangažovali – podpis byl jednorázovým a jasným gestem vyjadřujícím souhlas s textem Prohlášení Charty 77. Stejná logika platí i naopak – někteří lidé nebyli signatáři, a přesto se stali výraznými postavami společenství – jako výmluvný příklad poslouží případ socioložky Jiřiny Šiklové, která byla činná v disentu od začátku, ale Chartu podepsala až v roce 1989. Disent se v československém kontextu zformoval jako široké opoziční hnutí, definované nesouhlasem s konsolidací a perzekucí, které následovaly po 21. srpnu 1968. Charta 77 různé proudy sjednotila na půdorysu lidských práv, nicméně neznamená to, že reprezentovala veškerou opozici a naopak – i Charta měla své kritiky z řad disentu.⁴ V rámování mého textu tak tvoří Charta jakýsi referenční bod, k němuž se vybrané respondentky vztahují z různých pozic. Není pro mě tedy podstatné, zda konkrétní osoby byly či nebyly signatářkami, ale že byly díky svým přátelským či partnerským vzbám součástí onoho neformálního a proměnlivého společenství.

Jak lze ale tuto societu charakterizovat z genderové perspektivy? Inspirativní jsou závěry britské historičky Celie Donert (Donert 2022: 171–194), která ve svém posledním výzkumu normalizace použila právě genderovou optiku a došla k závěru, že genderové role nabízely disidentům (a nejen jim) produktivní prostor pro nové vyjednávání hranic mezi veřejným a soukromým životem. Z jejich závěrů také vyplývá, že hlavní komoditou byl volný čas, tedy doba, kterou nezabíraly povinnosti vyplývající z placeného zaměstnání a která otevírala možnosti pro jeho další, produktivní využití. Ve zkoumaném případě lze za ono produktivní využití času pokládat také specifickou péči o tuto reaktivně, tzn. na základě vnějšího tlaku, vzniklou komunitu. Vedle

³ V textu používám pojmů societa, společenství a chartistická komunita jako významových synonym.

⁴ Genezi pojmu a jeho rozšíření se podrobněji věnuje například Peter Bugge ve své esejí nazvané *Západní vynález? Objevování českého disentu v sedmdesátých letech* (Bugge, Burget 2025: 391–416).

běžného udržování sousedských vztahů, sdílení každodenních starostí, hlídání dětí a drobné materiální výpomoci sem patří také chození k soudům, psaní dopisů úřadům, sdílení informací zvláštního charakteru, shánění advokátů apod. Tento sociální a kulturní kapitál byl vytvářen a sdílen napříč komunitou.

Dosavadní stav poznání a teoretické inspirace

Téma role žen v Chartě bylo otevřeno již dříve vlivnými aktérskými texty Jiřiny Šiklové (Šiklová 2008) a Kamily Bendové (Bendová 2005), nicméně bližší odborné pozornosti se jí dostalo až u příležitosti 40. výročí této lidskoprávní iniciativy. Tehdy vyšla díky autorskému týmu Sociologického ústavu AV kolekce rozhovorů s doprovodnou analytickou studií pod názvem *Bytová revolta: Jak ženy dělaly dissent* (Linková, Straková 2017). Právě tato publikace představuje určitý průlom ve způsobu uvažování o fungování a vnitřní dynamice dissentu obecně, protože přináší genderovou analýzu, polemizuje s předchozími texty v některých závěrech a na základě zjištěného formuluje nové otázky. Připomenutí si ale zaslouží i neméně ambiciózní pokus, který *Bytové revoltě* i oběma zmíněným aktérským textům výrazně časově předcházela a z různých důvodů zůstal zapomenut: již v devadesátých letech začala pořizovat rozhovory se ženami spojenými s nezávislou kulturou v Československu americká politoložka s českými kořeny Mary Hrabik Samal/Šámalová (Hrabik Šámalová 1996), část její kolekce je uložena v knihovně Gender Studies.

Tato studie vědomě a přiznaně navazuje na *Bytovou revoltu*, nicméně zůstává ukotvena v oboru soudobých dějin, to znamená, že se snaží překročit paměťový a aktérský rámec důslednější historizací. Genderová perspektiva není ani dnes zcela běžná při formulování výzkumných otázek a hypotéz a česká historiografie, navzdory výjimkám a komunikaci s mezinárodním prostředím, zůstává v některých ohledech poněkud přezíravá – gender bývá někdy jen okrajovým doplňkem, nikoliv svébytnou analytickou kategorií, anebo je tento koncept zcela ignorován. Kupříkladu ve stejném roce jako *Bytová revolta* vyšel tiskem také sborník *Šest kapitol o dissentu* (Suk et al. 2017). V něm se pojem gender objevuje jen na dvou místech: v souvislosti s platovou nerovností (s. 31) a s genderovou vyvážeností nezávislého výzkumu veřejného mínění v Československu osmdesátých let (s. 144).

Z nejnovější knižní produkce vztahující se přímo k ženskému aktivismu ve východním bloku stojí za pozornost pohled do opozičního života v Bratislavě slovenské socioložky Oľgy Gyárfášové (2023), která na příkladu deseti žen, s nimiž vedla rozhovory, ukazuje význam pospolitosti, přátelských sítí a situovanosti konkrétních akterek v nich. Zuzana Maďarová v doprovodné studii upozorňuje na odlišnosti mezi oběma republikami federace, zasazuje svá pozorování do kontextu relevantní domácí i zahraniční literatury. Na základě analýzy rozhovorů vyzdvihuje motiv kontroly jako dominantní

ve vyprávěních – kontrola státní moci nad životem žen a jejich rodin a zároveň nedostatku kontroly nad vlastním životem.

Z toho vyplývá aj pocit neistoty, či a kedy prídu o zamestnanie ony samy alebo ich partneri, kedy u nich bude domová prehliadka, či ich sledujú alebo odpočúvajú, či a za a akých okolností budú musieť alebo môcť emigrovať. Aj zo snahy aspoň na chvíľu nadobudnúť pocitu kontroly nad situáciou vyplývali mnohé akty vzdoru – od slovného odvrávania po pokus o samovraždu. (Maďarová 2023: 250)

Domnívám se, že tato potřeba mít alespoň nějakou kontrolu na svém životem vedla řadu žen k poměrně radikálnímu rozhodnutí – mít vyšší počet dětí, než byl dobový průměr. Tato skutečnost explicitně neimplikuje tíhnutí k tradičnějším rodinným modelům, ale naznačuje právě potřebu mít alespoň v nějaké rovině „život ve svých rukou“ (Kopeček et al. v tisku).

Napříč střední a východní Evropou se dále otázce žen v disentu věnovaly Shana Penn ve své analýze *Solidarity* a nedávno také Katarzyna Jedynakiewicz-Mróz v analýze propojení církevního hnutí s feministickým a ekologickým (Jedynakiewicz-Mróz 2018: 219–239; Penn 2005). Z perspektivy mého výzkumu je obzvláště relevantní analýza Shany Penn. Z jejího výzkumu a pozorování vyplývá, že ženy tvořily v polském masovém odborovém hnutí významnou sílu, jakkoliv tato role dosud nebyla explicitně zdůrazněna. Penn si všimla například toho, že ženská iniciativa dostala významný prostor v době stanného práva a represe v roce 1981. Podobný motiv nacházíme i v příběhu československého disentu, jak ukazují dále. Jedná se spíše o podobnost náhodnou, společnou oběma hnutím, mezi nimiž jinak nalézáme řadu podstatných rozdílů. Inspirující ovšem je, jaké otázky Penn klade a jak na ně hledá odpovědi ve své kolektivní biografii sedmi hlavních žen (a řady dalších), jejichž iniciativa zajistila Solidaritě kontinuitu. Protože právě udržení její existence bylo tím podstatným faktorem, jenž způsobil, že represe, jakkoliv byla tvrdá, hnutí nezdecimovala.

Pro mou perspektivu jsou klíčovým zdrojem právě biografické prameny, především různé publikované (a v menší míře archivní) rozhovory s aktérkami popisovaných a analyzovaných dějů. Tyto rozhovory byly pořizovány s různými záměry a v různých časech. A také různou metodologií – máme k dispozici jak volná vyprávění životních příběhů, tak polostrukturované rozhovory rámované užším tematickým vymezením. Zvýrazněním individuálního aspektu v těchto rozhovorech se do historického výzkumu dostává snaha rekonstruovat každodennost konkrétních lidí. Pamětníci, přímí aktéři popisovaných dějů, pomáhají svou reflexí minulého porozumět svým názorů, omylům a představám a takto získaný pramenný materiál napomáhá ke zkoumání vztahu dějin a každodenního života, individuálních historických zkušeností a politických názorů. Neustálé napětí mezi tehdejší a nynější otevírá prostor pro nejrůznější interpretace

a je třeba do něj vstupovat velmi obezřetně a citlivě, obzvlášť z důvodu nespolehlivosti osobní paměti. Na druhé straně však, jak zdůrazňuje Tzvetan Todorov, tyto vzpomínky dávají „lidskou tvář“ i jinak neosobním kolektivním událostem a osudům a umožňují znovu prožít onu akci a znovu procítit to, oč v ní šlo (Todorov 1998: 36–37).

Ke zkoumané problematice existuje rozsáhlý korpus biografických pramenů, který vznikl za různým účelem již od počátku devadesátých let. Z biografických rozhovorů odkazují především na dva výzkumné projekty a z nich vycházející soubory rozhovorů. Prvním je *Lidé a společenství Charty 77*, realizovaný v letech 1994–1996 Ilonou Christl a Květou Jechovou, z něhož vychází pozdější publikace Květy Jechové (Jechová 2003). Druhým pak *Politické elity a disent v období tzv. normalizace: Životopisná vyprávění* z let 2002–2004, který je z velké části publikován ve dvojdielném sborníku sestaveném Pavlem Urbáškem a Miroslavem Vaňkem (Urbášek, Vaněk 2005).

Genderové fungování chartistické komunity

V následující části se pokouším zachytit tři roviny ženského aktérství: jejich intelektuální přínos, svébytné uchopení aktivismu ke konci osmdesátých let a jejich participaci na projektech, které bývají vnímány jako dílo jejich partnerů či přátel. Význam role hostitelek v bytových společenstvích a bytů jako center opozice vyzdvihují závěry týmu vedeného Marcelou Linkovou (Linková 2017: 380–385). Byty jsou vnímány jako důležité pilíře, na nichž se buduje společenství a které pro svou otevřenost představují jakési komunikační a informační uzly, hrající podstatnou roli při komunikaci se zahraničními novináři (Linková 2017: 382). A jimi sesbírané a publikované rozhovory jen potvrzují, že bez (ženské) péče o toto zázemí by nic takového nemohlo existovat.

Pro pochopení genderové dynamiky jsou podstatné právě ty příklady, v nichž byla žena tou hlavní aktérkou, spojující ve své osobě nejen roli hostitelkou, ale také intelektuální a organizační. Vybrané ženy bývaly hlavními hybatelkami dění a také garantkami toho, že se akce koná v bezpečném prostředí (jak jen to život v socialistickém Československu dovozoval). V Praze existovalo takových „salónů“ několik. Od roku 1971 do svého odchodu do exilu v roce 1979 provozovala v Pařížské ulici v Praze svůj „salón“ Daňa Horáková (Horáková 2020: 17), která byla navíc spoluzakladatelkou a tvůrkyní Edice Expedice (od roku 1975). Další pražský „salón“ nacházíme v Tulipánové ulici na Zahradním městě, kde bydlela psychoterapeutka Jitka Vodňanská (Vodňanská 2018: 109, 180–181), a u níž se scházeli její přátelé z uměleckých a psychoterapeutických kruhů. Svůj „salón“ měla také ekonomka a překladatelka Rita Klímová, která sdílela domácnost se svým otcem, novinářem Stanislavem Budínem. Bydleli nejprve v ulici U Zeměpisného ústavu v Praze-Dejvicích, od roku 1974 ve Slancově na sídlišti Ďáblice. Díky němu a také díky svému bývalému manželovi Zdeňku Mlynářovi udržovala kontakty nejen se západním zahraničím, ale také s Polskem a Sovětským

svazem (Bartlová 2021: 181–182). Pravidelná setkání s předem připraveným programem se konala také u lékařky Mileny Černé v Trojanově ulici. Mezi pravidelné hosty jejích čtvrtečních večerů patřil Petr Rezek, Zbyněk Hejda, Jan Sokol a další (Hodačová 2021: 94–95). Specifický příklad pak představuje bytové divadlo Vlasty Chramostové (Jungmannová 2018: 55–84).

Kromě domácích „salónů“ vznikla na počátku osmdesátých let v prostředí chartistických žen stolní společnost U Šupů, která sdružovala zájemce a zájemkyně o brakovou literaturu, mj. Olgu Stankovičovou, Jarmilu Bělíkovou, Vlastimila Třešňáka, Olgu Havlovou a Petrušku Šustrovou. V tomto okruhu začala být budována „Svépomocná lidová knihovna Hrobka“, která shromažďovala a propagovala brakovou literaturu a sídlila v bytě Stankovičových v Melantrichově ulici. Schůzek se účastnili i další lidé, jako Kamila Bendová, Václav Havel a další (Čáslavová 2014: 33–39). K pravidelným aktivitám později přibýlo vydávání samizdatového občasníku *Nový brak* (Příbáň et al. 2018: 348) a pořádání recesistických akcí (Kosatík 1997). Olga Stankovičová v rozhovoru z roku 1988 hovoří o Hrobce jako o výsledku „osvobození od mužů“, o projektu, který původně vznikl jako čistě ženská iniciativa (Pokorná, Onuferová 2016: 11–32).

Výjimečný byl v tomto kontextu byt brněnské filozofky Boženy Komárkové. Komárková (1903–1997) byla totiž jednou z mála žen z chartistického okruhu, jejíž intelektuální vklad do tohoto společenství byl docenován již tehdy. Potvrzuje to mimo jiné ocenění z roku 1980, kdy za svou knihu *Vznik a původ lidských práv* obdržela cenu Edice Petlice, kterou finanční částkou a uměleckým dílem dotoval Jiří Kolář, toho času již v pařížském exilu (Hanáková 2020: 70). Za stejnou práci obdržela také v roce 1982 čestný doktorát Univerzity v Basileji (Keřkovský 2014: 84). Ačkoliv nemohla po svém absolutoriu filozofie na brněnské univerzitě v roce 1948 z ideových důvodů vyučovat, měla široký okruh žáků, který se rekrutoval z neformálních struktur, především Českobratrské církve evangelické. V její brněnské garsoniére v Pekařské ulici se podle vzpomínky Jana Šimsy (Urbášek, Vaněk 2005: 948) „... scházelo maximálně osm lidí. Dbalo se na to, aby tam byl bývalý komunista, aby tam byl masarykovec, katolík, evangelík, aby ta společnost byla pestrá. A diskutovalo se o přečteném článku za přítomnosti paní profesorky Komárkové, která diskusi pak hodnotila (Komárková 1991).“

Výše zmíněné příklady ukazují, že se ženy aktivně podílely na intelektuálním rozměru chartovního společenství, byly to intelektuálně rovnocenné partnerky mužům-disidentům a dokázaly tvořivým způsobem využívat možností seberealizace, které se jim na velmi skromném půdorysu nabízely.

Kreativitu nacházíme také v nových formách aktivismu, které se objevují po polovině osmdesátých let a na nichž se výrazně podílí ženy dosud spojené s Chartou: z iniciativy Jarmily Johnové a Anny a Terezie Hradilkových vznikají Pražské matky (Olšáková 2024: 18–72), k Nezávislému mírovému sdružení se přidávají Ruth Šormová a v Brně Hana Holcnerová, které Chartu podepsaly v roce 1988, resp. 1989, a ve Společnosti

přátel USA působí Simona Hradílková.⁵ U ekologických a mírových aktivit je podstatným motivem, ústícím v protirežimní aktivismus, potřeba postavit se za svou rodinu, chránit své děti před vším nezdravým v podobě nejen znečištěného životního prostředí, ale také společnosti prosáklé militarismem a působící na děti již od raných let. V těchto iniciativách se spojuje genderová a generační zkušenost, reagující také na proměny geopolitické situace.

Aktivity a projekty měly nepochybně také svůj intelektuální význam, jakkoliv máme jen málo písemných dokladů o konkrétních debatách a koncipování či spoluautorství textů. Dosud nedoceněný přínos pro intelektuální dějiny Charty 77 představuje aktivita Evy Kantůrkové, která zůstává skryta za její původní autorskou tvorbou – Chartu 77 podepsala ve „druhé várce“, tedy v lednu 1977, a celé předchozí desetiletí byla spisovatelkou z povolání. Byla významnou iniciátorkou debat, které se vztahovaly k historické paměti, k národní identitě a otázce zodpovědnosti za osud (nejen) národního společenství, a této rovině její tvůrčí práce se věnuji v dalším textu (Holečková, Hermann v tisku). Uspořádala jako editorka několik sborníků, které zachycují debaty nad *IV. dílem Paměti Václava Černého*, připomínají osobnost a dílo Josefa Pekaře, tvůrčím způsobem aktualizují odkaz Mistra Jana Husa a podobně. Její editorská práce byla skutečně rozsáhlá a její význam spočívá nejen v iniciování debat, ale především v tom, že dokázala dosáhnout jejich písemného zachycení a publikování v samizdatu. Právě tento rozměr její intelektuální a organizační práce zůstává dosud opomíjen a nedoceněn.

Důležitou skutečností také je, že ženy v mnoha případech přejímaly práci svých vězněných manželů, ukazuje to proces s Výborem na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), který nejen pokračoval ve své práci, ale manželky dvou uvězněných navíc převzaly vydávání samizdatového periodika a samizdatové edice (viz dále). Rok 1979 byl momentem, v němž Charta čelila svému největšímu ohrožení, a je podložena skutečností, že bez iniciativy, již představoval VONS, by byla činnost Charty 77 významně utlumena nebo by zcela zanikla. VONS vznikl 27. dubna 1978 se záměrem sledovat případy pronásledovaných za projevy svého přesvědčení a případy policejní a justiční svévole (Pažout 2007). Rozsáhlý zátah represivního aparátu z roku 1979 vyústil v odsouzení pěti členů k nepodmíněným trestům odnětí svobody – byli jimi Otta Bednářová, Václav Benda, Jiří Dienstbier, Václav Havel a Petr Uhl. Trio mluvčích v době procesu tvořil Václav Benda, Jiří Dienstbier a Zdena Tominová. Ačkoliv byli oba její spoluhlavčí vězněni, Tominová svůj mandát vykonávala celý rok a pak jej předala Rudolfu Battěkovi (Hradílek 2011: 102). Vytrvala, i když čelila bezprecedentnímu násilí.

Na místa uvězněných přišli noví lidé, kteří pokračovali v započaté činnosti. Mezi těmito asi dvanácti byla například také Petruška Šustrová. Díky Anně Šabatové po-

⁵ Dokumentární cyklus Českého rozhlasu Plus Děti Charty: „Úlet. Tak už jsem taky nebezpečná. Příběh Simony Hradílkové“ (2017).

kračovalo také vydávání samizdatového časopisu *Informace o Chartě 77* a Olga Havlová dále udržovala v chodu samizdatovou Edici Expedice, která existovala již od roku 1975 (Romanová 2014: 16–17). Havlová do tiráže uváděla své jméno namísto jména svého vězněného manžela, čímž se vystavovala riziku trestní odpovědnosti za opisování a šíření zakázané literatury. Navíc stála u zrodu reprezentativního samizdatového časopisu *O divadle*, který vycházel od roku 1986, a o rok později u samizdatového videoperiodika *Originální Videojournal*.

Samozřejmost, s níž obě ženy pokračovaly, potvrzuje jejich znalost fungování obou redakcí a lze tedy předpokládat, že se na této práci podílely i předtím, než byli jejich manželé uvězněni. Pokračování ve vydávání periodika či knižní edice nepředpokládalo tedy „jen“ odvalu, odhodlání věnovat tomu svůj čas a energii, ale také znalost práce, kontaktů a různých nepsaných pravidel, která samizdatové vydávání provázela. Dotyčné tak svou práci participovaly na produkování a reprodukování sociálního a kulturního kapitálu Charty 77.

Žitá emancipace žen Charty 77

Pro obecné označení převládajících životních strategií žen v chartistickém společenství se jako nejprůběhavější jeví *žitá emancipace*. V těchto příbězích je také reprodukována pomocná a podpůrná role žen, jejich statečnost a význam jimi tvořeného zázemí pro aktivity jejich mužů a také role hostitelská: „setkání byla spojená s pohoštěním, o které se staraly manželky“ (Bendová 2005: 64). Kamila Bendová o ženách hovoří jako o „nositelkách odvahy a naděje“ (Bendová 2005: 59) a vyslovuje domněnku, že v rámci akce Asanace odcházely do exilu především ty páry, u nichž „to nevydržely ženy. Když žena svého muže podržela a přiměla ho nevzdávat se, většinou se rodina nevystěhovala“ (Bendová 2005: 62). V tomto pohledu je role ženy vnímána jako role nositelky břemena odpovědnosti, ale již není nijak vysvětleno, proč jej nese zrovna žena a zrovna takovou měrou. Pokud žena neobstojí ve velmi široce pojaté roli „bezmezného podporovatelky“, může dojít k negativně vnímanému a hodnocenému rozhodnutí muže. Zde totiž stojí za připomenutí, že odchod do exilu byl často vnímán jako selhání jak samotnými exulanty, tak těmi, kteří v Československu zůstali (Brabenec 2010: 184; Jirous 1980: 406; Šámal et al. 2024: 103–104). Právě zde narážíme na odvrácenou tvář podpůrné role žen, která se může na první pohled jevit jako pozitivní kvalita hodná obdivu. Pokud ale není dostatečná, vina padá na ženu-parnerku.

Kamila Bendová je jednou z výrazných osobností disentu, autorkou vlivného textu o postavení a roli žen v disentu a do současnosti také častou účastnicí pamětnických debat vztahujících se k Chartě 77, disentu a souvisejícím tématům. Právě ona ve svých vystoupeních pravidelně zdůrazňuje „patriarchální uspořádání“ své rodiny, přestože byla po celou dobu sedmdesátých a osmdesátých let hlavní živitelkou a matkou po-

četné rodiny, a lze také předpokládat, že její intelektuální vklad do samizdatových a jiných aktivit jejího manžela byl nemalý. Sama ale nebyla signatářkou Charty 77, členkou VONS ani žádné další nezávislé iniciativy, které vznikaly především v druhé polovině osmdesátých let. Není ono zdůrazňování „patriarchálního uspořádání“ spíše proklamativní nežli skutečně odpovídající realitě? S běžně chápaným patriarchálním rodinným uspořádáním zde totiž koliduje skutečnost, že právě žena vykonávala placené zaměstnání mimo domácnost a že toto byl podstatný motiv, který ji limitoval v otevřeném veřejném angažmá a v signování Charty 77. Spíše než o „patriarchální uspořádání“ se zde podle mého názoru jedná o proklamativní ženskou submisivitu, která může být motivována nejrůznějšími důvody, třeba strachem z vykročení ze zažitých schémat a vzorců, strachem z odmítnutí či opuštění. Příběh Bendové patří ke „kanonickým“ příběhům (Bendová, Stehlík 2024; Němcová, Horník 2021), které jsou vyprávěny pořád stejně, téměř doslovně v průběhu desetiletí. Těžkosti a utrpení jsou v nich externalizovány: přináším oběť vyššímu cíli, ale netrpím v každodenním životě pochybnostmi o smyslu utrpení, vlastní osamělosti. Tato sebezraňující strategie je nástrojem, jímž se nerovnost dále reprodukuje.

Je pozoruhodné také si všimát, jaký rodinný model byl tehdy vnímán jako tradiční či patriarchální. Například Václav Benda (Benda 1979: 274) hovoří o své vlastní rodině jako o patriarchální a svou charakteristiku rozvíjí následujícím argumentem:

Díky patriarchálnímu zřízení naší rodiny se má žena zdržuje veřejných projevů a může proto doposud vykonávat své povolání matematiky [v Matematickém ústavu Československé akademie věd, pozn. aut.]. Ostatně díky témuž zřízení jsem si naprosto jist (a mám to experimentálně ověřeno), že v případě mého uvěznění bude v můj prospěch učiněno vše, co lze učinit, a ještě něco navíc.

Není mi úplně jasné, co má na mysli tou druhou větou – snad že mu manželka sežene dobrého advokáta, který mu bude v případě zatčení k dispozici, a že se jeho rodině dostane nejen materiální podpory, pokud skončí ve vězení. A skutečně, Václav Benda byl v procesu s VONS na podzim téhož roku uvězněn na čtyři roky a celý trest si odseděl. Jeho manželka Kamila vzpomínala později na osamocení, které zažívala v průběhu těchto let, navzdory fungující a podpůrné solidární síti, která ji i její děti obklopovala (Bendová 2005: 318). Po návratu Václava Bendy z vězení se manželům narodilo šesté dítě, dcera Markéta, s níž zůstal její otec na rodičovské dovolené, protože nemohl sehnat žádnou placenou práci. Bendová na tuto dobu později vzpomínala: „Pro muže být v domácnosti v době, kdy to ještě vůbec nikde neexistovalo, mohl být velice frustrující a náročný pocit.“ (Linková, Straková 2017: 39)

Ve vyprávěních žen-aktérek navíc chybí (sebe)reflexe a používání feministických pojmů nebo se naopak objevuje výslovné odmítání „feminismu“ jako pojmu a nedů-

věra k feminismu jako politickému konceptu. Petruška Šustrová například vzpomínala, jak se takto vymezovala v diskusi se zahraničními novinářkami: „Dělám v Chartě a ve VONSu stejnou práci jako muži, jsem pronásledována stejně jako oni a to znamená, že mě i režim bere stejně. Proč bych se neměla cítit rovnoprávná?“ (Šustrová 2023: 181) Feminismus byl chápán, a tudíž odmítán jako boj proti přiznané nerovnoprávnosti. Její přístup lze rovněž klasifikovat jako „sociální aktivismus“, pro nějž je zásadní praxe, nikoliv intelektuální rámování, a je tedy sám o sobě postojem v jádru feministickým, protože otevírá prostor emancipaci či vlastní seberealizaci. Ukazuje také, že se boj vedl za svobodu jedince a důležitá byla univerzálnost lidských práv (Pehe 2025). Historička Veronika Pehe (2025: 1–16) poukázala na skutečnost, že Charta 77 se ve svých dokumentech explicitně nezabývala otázkou ženských práv jako takovou. Česko-německá spisovatelka a publicistka Alena Wagnerová (2017: 217) se domnívá, že skutečnost, že ženy a muži měli shodného utlačovatele v podobě stranického aparátu, snižovala citlivost k subtilnějším, genderově specifickým mechanismům útlaču a diskriminace.

Vedle dobře vedených rozhovorů existuje ještě jeden klíč, jenž by dokázal otevřít tušenou, ale dosud málo objevenou a popsanou krajinu ne tak idylických příběhů ženského prožívání disidentské zkušenosti. Tím klíčem je původní literární tvorba žen, jež slouží jako nástroj emancipace či způsob, jak se vyrovnat s frustrující a náročnou zkušeností života v československém disentu. Fikční vyprávění, čerpající z vlastního životního příběhu, uchopené uměleckými nástroji totiž zprostředkovává emoce a prožívání dotyčných ještě silněji a intenzivněji než rozhovory různého typu.

Dostupný korpus těchto textů lze rozdělit na dvě skupiny: autorkami té první (Boučková 1992; Jílková⁶ 2024; Landovská 2019, 2025) jsou „dcery slavných otců“, které řeší nejen komplikovaný osobní vztah, ale také skutečnost, že stigma vyplývající ze známého příjmení na ně dopadalo bez ohledu na to, zda otec s rodinou žil a zda se svými dětmi rozvíjel normální, rodičovský vztah. Druhou (Horáková 2020; Pithartová 2007⁷; Vodňanská 2018) pak reprezentují knihy založené na autopsii, jejichž autorky jsou ženy, které nemusely mít předchozí zkušenost s literární tvorbou. Nacházíme zde několik společných motivů: často bývá tematizována moc, vina, kompromis a osobní odpovědnost v prostředí a podmínkách, v nichž se dotyčná neocitá vlastním přičiněním a které jsou definovány soudobým autoritářským režimem. Každodenní život je často popisován za pomoci ironie a introspekce do vnitřního světa. Pozoruhodná je v této souvislosti recenze Libory Oates-Indruchové věnovaná *Indiánskému běhu* Terezy Boučkové (Oates-Indruchová 2003: 118–123), svým důrazem na důležitosti hledání ženské identity mimo patriarchální struktury a také postřehem, že „novela je kritikou

⁶ Dcera Ludvíka Vaculíka a Lenky Procházkové.

⁷ Jak dokládá Vaculíkův *Český snář* a jeho nové, komentované vydání, začala Pithartová pracovat na své sbírce povídek již v průběhu sedmdesátých let (Šámal et al. 2024: 63).

socialistického zřízení jako takového zřízení, které utiskovalo všechny bez ohledu na gender, ale vypravěčka zároveň odmítá přiznat statut [sic] hrdinů mužským celebritám disidentských či exilových kruhů, pokud se zpronevěřili své morální integritě na intimní úrovni.“ Otázka (ženského) hrdinství je leitmotivem i dalších zde zmíněných publikací autorek a její formulování a opakování v různých podobách nabourává předchozí „účelový kompromis“, který kromě ideologického a hodnotového rozměru měl také svou genderovou dimenzi – o patriarchátu a genderovém útlaku v jeho nejružnějších podobách se nehovořilo (nejen) z důvodu, že pro to neexistovaly v dobovém kontextu správné pojmy, ale také proto, že udržení smíru bylo podmínkou přežití disidentských struktur a jemu vlastních aktivit. K literární tvorbě žen je ale potřeba přistupovat s vědomím, že jde o literární texty, které pracují s literárními postupy, především se stylizací.

Zkušenost represe

Největším represivním zásahem do chartistického společenství byl proces s VONS. V této souvislosti je potřeba obzvláště vyzdvihnout přínos Evy Kantůrkové, kterou proces s VONS inspiroval k sestavení unikátní publikace, kolekce dvanácti rozhovorů se signatářkami Charty 77. Publikace, nejprve vydaná v roce 1980 pod názvem *Dvanáct rozhovorů* (pozdější vydání jsou známa jako *Sešly jsme se v této knize*), souběžně vyšla v exilovém nakladatelství Index v Kolíně nad Rýnem a Vaculíkově samizdatové edici Petlice. Kantůrkovou inspirovala právě skutečnost, že mezi zadrženými bylo několik žen a že i mluvčí byla žena. Proto oslovila k rozhovorům aktivní ženy, které pro svou činnost dokonce podstupují riziko věznění. Kniha tak v leccems navazovala na *České rozhovory* novináře Jiřího Lederera (Lederer 1979), který pro knižní vydání rozmlouval s Jiřím Grušou, Václavem Havlem, Karolem Sidonem, Ludvíkem Vaculíkem, Alexandrem Klimentem a dalšími. A také s Evou Kantůrkovou, která tak byla jedinou oslovenou ženou. Unikátnost rozhovorů pořizených Kantůrkovou spočívala v tom, že oslovila výhradně ženské respondentky a na rozdíl od kolegy-novináře také respondentky spíše neznámé, ne literárně činné. Svou motivaci později reflektovala:

Do *Dvanácti rozhovorů* jsem si ženy odsouzených disidentů vybrala, protože mi to přišlo jako dobrý způsob, jak dát režimu do zubů. Odsoudí mužského? Dobře, mužský má být statečný. Ale novinářsky účinnější mi připadalo ukázat, co v takové chvíli prožívá jeho žena. Rána do zubů to zřejmě byla, když vyšla v řadě vydání v zahraničí a byla jsem za ni zavřená. Když se Jiří Lederer vrátil z vězení [v roce 1980, pozn. aut.], řekl mi: tak tos mi vzala téma. (Kantůrková 2005: 59)⁸

⁸ Citace původně pochází z rozhovoru s Tomášem Němečkem, který vznikl v roce 1995 pro časopis Mladý svět.

Zveřejnění souboru mělo pro Kantůrkovou, spolu s kauzou tzv. francouzského kamionu, fatální následky – byla zatčena a umístěna do vyšetřovací vazby na deset měsíců. Její trestní stíhání pokračovalo dále na svobodě a ukončila ho až sametová revoluce roku 1989. Trvání trestního stíhání s otevřeným koncem bylo ovšem také specifickým represivním nástrojem, který umožňoval držet dotyčné v nejistotě a provádět řadu úkonů (domovní prohlídky, výslechy, pracovněprávní postihy), které obviňným a jejich rodinám často úmyslně znepříjemňovaly život (Pažout 2017: 33–34).

Perzekvované Evy Kantůrkové se u Evropského parlamentu ve Štrasburku zastala dopisem skupina devíti žen, jež požadovala její propuštění. Skupinu tvořily respondentky jejího knižního souboru, které byly zrovna na svobodě (*Informace o Chartě 77* 1981). Publikace *Sešly jsme se v této knize* byla v roce 1989 oceněna Cenou Jana Palacha, která byla udělována „za zvlášť vynikající dílo nebo společenskou významnou činnost jednotlivce či skupiny v Československu v oblasti literární, umělecké, vědecké, vzdělávací, ediční, humanitární a publicistické“.⁹

Jaká byla čtenářská recepcce knihy, můžeme jen odhadovat, protože pochopitelně nemáme údaje o jejím nákladu ani bližší představu o „divokých opisech“ jejího textu. Pozornost jí věnoval Ivan Martin Jirous (Jirous 2019: 929–931) ve své anotaci z ledna 1981. Nejprve přiznal, že knihu, u jejíhož vzniku díky blízkým vazbám k některým respondentkám byl, pokládal za „feministickou blbost“, a zdůraznil, že „nikdy nedělil tvůrčí nebo angažované lidi podle pohlaví“. Po jejím přečtení ale uznal, že kniha vypráví „střízlivými a cudnými prostředky vše o děsivosti a naději naší doby“ a že ji chce a musí hájit proti jejím kritikům. A dodává, že daná metoda umožnila dokonale „prokousnout svět, ve kterém žijeme“. Právě jeho postřeh dokládá intuitivní pochopení pro to, jak důležitá je genderová perspektiva, jakkoliv tento pojem nebyl v daném kontextu znám a používán. Svým čtením měl možnost nahlédnout na složitost situace z perspektivy, na niž nebyl zvyklý, a svou sebereflexí přiznává, že zachytil cosi, co mu dříve unikalo. Zároveň ale oceňuje to, co nazývá „střízlivost a cudnost“, jako kvality, které odpovídají tradičnímu pohledu na ženu a normativní ideál jejího chování a prožívání. „Daná metoda“, dnes bychom řekli genderové čtení textu, navíc díky sdílené ženské zkušenosti přesvědčivě ukazuje praxi tehdejší moci a jejího aparátu.

Kantůrková nebyla jedinou ženou, která ve stejné době čelila trestnímu stíhání. Sedm měsíců ve vyšetřovací vazbě strávila v souvislosti s VONS psycholožka Jarmila Bělíková (1948–2010), která byla po Václavu Malém druhou nejmladší zadrženou v tomto procesu. Ukázky z jejich vězeňských dopisů, v nichž si mimo jiné stěžovala na

⁹ Libri prohibiti, sbírka Charta 77, karton 9, inv. č. 5, sign. 5/3, Nicolay, France (tajemnice Comité international pour le soutien de la Charte 77 en Tchécoslovaquie – International Committee for the Support of Charter 77 in Czechoslovakia): žádost o finanční příspěvek pro Cenu Jana Palacha udělenou za rok 1988 Evě Kantůrkové, listopad 1988.

svůj „přeci jen moc svérázný“ smysl pro humor, kvůli němuž jí jsou dopisy vraceny, uveřejnil exilový časopis *Svědectví* (Bělíková 1980: 618–621). Bělíková se díky svým vysokoškolským studiím psychologie na brněnské univerzitě znala s Jaroslavem Šabatou, který zde vedl katedru psychologie, a také se zde seznámila s jeho synem Václavem Šabatou a jeho pozdější manželkou Ivankou Šimkovou (Lefeuvre 2014). Po přestěhování do Prahy v roce 1972 pracovala jako sociální kurátorka při Obvodním národním výboru pro Prahu 6, po svém podpisu Prohlášení Charty 77 byla v červnu 1977 ze zaměstnání propuštěna a pracovala v pomocných profesích (Blažek 2010: 59–62). Po propuštění z vězení pokračovala ve své práci pro VONS a zapojovala se i do dalších nezávislých aktivit, ačkoliv byla nadále sledována Státní bezpečností a mohla pracovat jen v profesích nevyžadujících vyšší kvalifikaci.

Příklad Kantůrkové i Bělíkové ukazuje tvořivý přístup, který obě ženy dokázaly uplatnit v mezní životní situaci a zúročit ho v psaném textu. Stejný přístup nacházíme také u Jiřiny Šiklové, která byla držena rok ve vyšetřovací vazbě v souvislosti s tzv. kauzou francouzského kamionu a svou zkušenost reflektovala v textu z roku 1981 nazvaném *Obranné mechanismy aneb Jak přežít vazbu* (Prečan 2015: 112–119). Tato stať kolující v samizdatu byla povzbuzením i praktickým návodem pro ostatní, kteří se ocitnou ve stejné situaci. Právě její mimořádné osobní nasazení v distribuci exilové knižní a časopisecké produkce bylo důvodem, proč se stala signatářkou Charty 77 až v roce 1989, jakkoliv byla platnou členkou disentu od samého začátku (Plizák, Čechlovská 2011).

Trestní stíhání, zadržování ve vyšetřovací vazbě či věznění (viz dále) jsou však mezními příklady represe. Ženy z chartistické society čelily také projevům genderově podmíněného násilí (Linková 2017: 385–387), mezi něž patřilo přepadení „neznámými pachateli“, jehož obětí byla Zdena Tominová, ale již dříve Riva Krieglová (Groman 2023: 438) a Gertruda Sekaninová-Čakrtová (Groman 2023: 475). U těchto ataků se obtížně dokazuje jejich genderová podmíněnost, protože podobné útoky cílily také na muže – známy jsou případy přepadení a únosů do opuštěných lokalit, jakou byla například v případě Ivana Medka Lánská obora (Blažek, Pažout, Schovánek 2008).

Naopak, u přepadení se sexuálním motivem a nucených prohlídek na venerologii, nebo dokonce nucené hospitalizace tamtéž, nemůže být o genderové podmíněnosti pochyb. Poslední příklad se týkal Ziny Freundové (Holečková, Loučová 2026) a dokládá ho také podrobné dobové svědectví Zdeny Erteltové z roku 1978. Tato nejproduktivnější spolupracovnice Edice Petlice byla dva týdny bezdůvodně hospitalizovaná na venerologickém oddělení Zemské porodnice u svatého Apolináře poté, co odmítla při výslechu StB vypovídat o tom, komu ze svých přátel opisovala texty (*Dopis prezidentu...* 1978). Následně byla obviněna podle § 203 z příživnictví a prostituce, na klinice byla podrobena ponižujícímu vyšetření, po němž měla zdravotní komplikace. O svém otřesném zážitku sepsala podrobnou patnáctistránkovou zprávu. V úvodu konstatuje:

[H]rozby, které jsem byla nucena vyslechnout, mě vedou k přesvědčení, že je bezprostředně ohroženo mé zdraví, osobní svoboda i má čest. Protože jsem vyčerpala všechny mně známé prostředky na svou obranu, a pronásledování mé osoby se stupňuje, obracím se touto zprávou ke všem svým přátelům a známým – poněvadž nevím, budu-li mít v nejbližší době příležitost jim to sdělit osobně.¹⁰

Ve svém textu také obšírně líčí šikanu, jíž byla vystavena na pracovním trhu – od počátku sedmdesátých let měla, jako vyloučená z Komunistické strany Československa (KSČ), potíže sehnat kvalifikované pracovní místo, později jakékoliv místo a na jaře 1977 jí byl odebrán invalidní důchod. Na Obvodním národním výboru byla evidována jako zájemkyně o zaměstnání. Detailně navíc zachycuje otřesné hygienické podmínky ve zdravotnickém zařízení a také bezohlednost a selhávání sociálního systému – za nejpočetnější skupinu pacientek označila Ertetová věkovou skupinu od 15 do 17 let. Tyto dívky, převážně romského etnika, se sem dostaly pro drobnější přestupky (toulání, špatná školní docházka, špatné sociální zázemí).¹¹

Podobně šokující byl také útok na Zinu Freundovou, kterou na podzim roku 1981 napadl útočník v noci přímo v její bytě, ostříhal jí vlasy a vyhrožoval jí zabitím (*Sdělení VONS* č. 269 1981). Stříhání vlasů ženám jako veřejný trest za kolaboraci bylo používáno především po druhé světové válce ve Francii, Itálii a Československu (Rychlík 2018: 313–314), za připomenutí ale stojí, že tato praktika jako forma represe byla v polovině šedesátých let používána také proti dlouh vlasům mužům, tzv. máničkám (Pospíšil, Blažek 2010: 503–506), a lze to pokládat za praktiku ponižující, zasahující do osobní integrity jedince. U Ziny Freundové pokládám ještě za podstatné, že právě s ní překvapivě donedávna existoval jen jediný publikovaný rozhovor pořízený v po-revolučním období (Zina Freundová 2007). Její jméno je spojováno především s tímto bezprecedentním násilím, které ji v roce 1981 vedlo do britského exilu. V menší míře je pak zmiňována její další činnost pro disent: podílela se na práci VONSu – chodila k soudům (Blažek, Pažout 2008), koncipovala sdělení VONS, kompletovala a distribuovala *Informace o Chartě 77* (Holečková, Loučová 2026) apod. Připomenutí si ale zaslouží, že od roku 1968 studovala na pražské filozofické fakultě obory perština a hindština (po roce přestoupila na filozofii) a svá studia přerušila na počátku roku 1977, protože patřila do „první várky“ signatářů Charty 77. K úspěšnému absolutoriu jí scházela již jen obhajoba diplomové práce a složení státní zkoušky z perštiny,

¹⁰ Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Zdena Ertetová, kopie uložená v archivu autorky.

¹¹ Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Zdena Ertetová, kopie uložená v archivu autorky.

nediplomní obor filozofie ukončila v roce 1975.¹² Jeden z pedagogů katedry ji ale upozornil, že stejně nemá šanci studium zdárně uzavřít. Magisterského titulu dosáhla až v devadesátých letech, kdy absolvovala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy překladatelství a tlumočnictví angličtiny. V historickém povědomí však zůstává hlavně jako oběť ponižujícího násilí, nikoliv také jako intelektuálně zaměřená žena. Právě tato skutečnost nás inspirovala k vytvoření a publikování druhého rozhovoru s touto aktérkou, na který zde odkazují.

Obecně lze tvrdit, že ženy byly disciplinovány strachem specifického charakteru – hrozilo jim sexuální násilí (o obdobné hrozbě směřované k mužům nemáme žádné doklady), odebrání dětí, věznění a podobně.

Vězeňská zkušenost

Krajním projevem represe byl trest odnětí svobody, jehož hrozba visela nad každodenností chartistického společenství – každý jeden z nich byl tomuto riziku vystaven, ale zároveň zakoušel také strach z osamění, které hrozí po uvěznění partnera či partnerky. Již několikrát zmíněný proces VONS byl největším zásahem proti tomuto společenství. Kauza tzv. francouzského kamionu, k níž došlo o dva roky později, sice způsobila rozsáhlé rozkrytí sítě lidí, kteří se podíleli na pašování a distribuci zahraniční literatury, nedošlo ale k soudnímu procesu a rozsudkům k několikaletým trestům odnětí svobody. Perzekuce zadržených probíhala v jiném modu: trestní stíhání proti nim nebylo zastaveno až do amnestie prezidenta republiky v roce 1989. Všichni tak byli drženi v nejistotě a trvajícím trestním stíháním navíc umožňovalo provádět řadu úkonů, které obviněným a jejich rodinám ztrpčovaly život – domovní prohlídky, výsledky, pracovníprávní postihy (Pažout 2017: 33–34).

V rodinných soužitích docházelo po uvěznění muže k vychýlení rovnováhy: ženy musely nejen převzít jeho roli v rodině, ale zároveň udržovat kontakt dětí s jejich otcem a srozumitelně jim vysvětlovat, proč je jejich otec nepřítomen. Po propuštění z vězení nastávala další obtíž: vězněný se jen stěží znovu adaptoval na rodinný život, bylo pro něj obtížné, ne-li nemožné navázat na dobu před uvězněním. Nevracel se stejný, protože vězeňská zkušenost trvale poznamenala lidskou osobnost (Havel, Prečan 2011: 372–373). Neproměňoval se však jen vězněný, ale také jeho partnerka a blízcí, kteří se museli adaptovat na nové okolnosti. Olga Stankovičová v rozhovoru pro *Revolver Revue* z roku 1988 (Pokorná, Onuferová 2016: 11–32) hovoří o manželkách vězněných mužů s nadsázkou jako o „národních vdovách“ a mluví explicitně o jejich „uvolnění, osvobození a proměně“. Jmenovitě v této souvislosti zmiňuje Annu Šabatovou, Olgu

¹² Archiv UK, fond Filozofická fakulta UK, nedokončení studenti 1977, k. 76, Zina Kočová.

Havlovou a Kamilu Bendovou a popisuje různé situace, v nichž samotné působily svobodněji nežli dříve se svými mužskými protějšky. O síle, kterou v sobě mohla Kamila Bendová rozvinout poté, co byl její manžel uvězněn, hovoří také beletrizovaná biografie obou partnerů (Horáčková 2025: 367). Své tvrzení autorka podepírá citací z publikované vězeňské korespondence:

Občas si říkám, že jako žárlivý manžel, který mě nepouštěl ani na chvíli z dohledu, to teď opravdu nemáš lehké. A já zase pocituji svobodu: sice také nikam nechodím, starám se o děti a pracuji, ale zato to dělám o své vlastní vůli. (Horáčková 2025: 367)

V souvislosti s VONS bylo zadrženo a umístěno do vyšetřovací vazby celkem deset lidí, mezi nimi oba manželé Němcovi. Ivan Martin Jirous ve své bezprostřední reakci upozornil na paradox: rok 1979 byl OSN vyhlášen Mezinárodním dnem dítěte, a právě v tomto roce byla zadržena matka sedmi dětí Dana Němcová (Jirous 2019: 82–85). Děti Němcovy tehdy zůstaly doma samy – plnoleté se staraly o ty nezletilé (dcera Veronika *1964, syn Jakub 1967–1994). Němcová později v žertu říkala, že „si vyseděla pračku“ s odkazem na materiální pomoc ze zahraničí. Podle jejích vzpomínek se děti setkaly s nečekanou solidaritou od lidí, kteří jim nebyli nijak blízcí (sousedé, učitelé). Vzpomínání Dany Němcové na dobu, kdy byli drženi ve vazbě ona i manžel, je prezentováno poněkud idealizujícím způsobem. Zjevně traumatická situace pro matku i děti bývala vyprávěna s důrazem na solidaritu, vzájemnou péči a na nadstandardně dobré vztahy mezi matkou a dětmi i dětmi navzájem.

Jedinou ženou odsouzenou v soudním procesu s VONS byla Otta Bednářová, která dostala trest ve výši třech let odnětí svobody nepodmíněně. Novinářka Otta (Otká) Bednářová (1927–2023) kromě členství ve VONS také dlouhodobě opisovala samizdat, nejprve hlavně pro Edici Petlice, později pro Chartu 77 (Cysařová 2010: 58). Kromě toho také v letech 1977–1979 opisovala většinu textů historika Jana Tesaře, který o ní v době jejího věznění napsal biografickou esej (Tesař 2018: 376–401). Zdůraznil v ní především její statečnost a morální integritu, již prokázala během své novinářské kariéry v Československé televizi, kde byla zaměstnaná v letech 1963–1970:

Je strašné stát v konfliktu se státem, který je všechno – vládce, vlastník, zaměstnavatel, společnost, veřejné mínění, církev i bůh. Nesnižuje v mých očích Ottu Bednářovou, myslím-li si, že pravou příčinou všech jejích nemocí z války, které se obnovily, byla psychická deprese a prostý lidský strach ze štvance, kterou proti ní rozpoutali. Tím více si cením, že přes všechnu slabost těla dokázala neodvolat a zůstat věrná pravdě. I své vnitřní pravdě. (Tesař 2018: 392)

Ve zkoumaném kontextu je podstatné, že v této době otevírala z nových, emancipovaných a aktivistických perspektiv témata, jež byla dosud opomíjena – zaměřovala se především na sociální a psychologická témata, na situaci soudobé mládeže a také na situaci žen. Její reportáže měly značný ohlas a stranické orgány je opakovaně kritizovaly. Mnohem později Bednářová (Rychetský, Uhlová 2018) na svůj tehdejší přístup vzpomínala:

Vzhledem k tomu, že mi psalo hodně žen, jsem se tedy věnovala jejich problémům a jako žena jsem jim pochopitelně i lépe rozuměla. Ještě nedávno mi přišlo poděkování od několika z nich, že jsem se jich tehdy zastávala. V kursu tehdy totiž bylo nezastávat se vůbec nikoho.

Na podporu všech odsouzených se vzedmula vlna solidarity doma i v zahraničí a další pozornost veřejnosti se upřela právě na ni. Bednářová již před uvězněním trpěla závažnými chronickými zdravotními potížemi a ve vězení se její stav ještě zhoršil. Je pozoruhodné, že přes své chatrné zdraví se Otta Bednářová dožila téměř sta let – zemřela v roce 2023.

Tvůrčí přístup projevila v mezní situaci Eva Kantůrková, která svou zkušenost s držením ve vyšetřovací vazbě zpracovala v románu *Přítelkyně z domu smutku*¹³, který se v roce 1992 stal předlohou pro stejnojmenný televizní seriál, ověřený řadou ocenění. Děj příběhu se odehrává ve vazební věznici a nese silné autobiografické rysy. Jednotlivé postavy a jejich osudy přibližují různou realitu života v normalizačním období, včetně silně reflektované genderové dynamiky. Kromě osobní zkušenosti autorka přiznaně navazovala také na domácí (*Doznání* Arthura Londona, romány Karla Pecky) i zahraniční (*Jeden den Ivana Děnisoviče* Alexandra Solženicyna, *Zápisky z mrtvého domu* Fjodora M. Dostojevského) literární tradici ztvárňující tento mezní existenciální zážitek. Tvůrčí proces reflektovala jako unikátní zkušenost:

[Knihu] jsem psala v předtím dosud nepoznaném rozpoložení: jakási vnitřní vášeň, posedlost vůlí neovlivnitelná, mě nutila z paměti vysávat další a další detaily, dokud jsem si nebyla jistá, že už není nic, co bych ještě napsala. Říct všechno a říct to co nejpřesněji, ale nic nepřidat, nepřifabulovat. Sebejistota té látky byla úžasná, dovolila jen lehce ji literárně organizovat. (Kantůrková 2005: 22)

¹³ Poprvé vyšel v samizdatu v roce 1984 pod názvem *Mé přítelkyně z domu smutku* a byl oceněn Cenou Toma Stopparda, viz online Slovník české literatury po roce 1945 (<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>).

Závěrem

Studie analyzovala intelektuální přínos a tvořivý přístup žen, které patřily do společnosti vytvořeného na půdorysu lidskoprávní iniciativy Charta 77. Jejich intelektuální vklad je často přehlížen, ale jak dokládají konkrétní příklady, je pro pochopení fungování tohoto společenství zcela zásadní. Podstatná byla bytová společenství, „salóny“, které pořádaly ženy jako hlavní aktérky také ve své intelektuální roli. Kreativita se často objevuje jako nástroj, který pomáhal dotyčným vyrovnat se s frustrující či mezní životní zkušeností, zároveň ale svým přesahem neplnil funkci pouhého katalyzátoru osobní nepohody, ale dokázal být inspirativní i pro další, jako vězeňské psaní Bělíkové, Šiklové a Kantůrkové. Právě Eva Kantůrková si zaslouží mimořádnou pozornost nejen díky své kolekci dvanácti rozhovorů pořázených v době kulminujícího represivního zásahu proti Chartě na sklonku sedmdesátých let, ale také pro svou dosud nedostatečně prozkoumanou a doceněnou roli editorskou a pořadatelskou – domnívám se, že byla podstatnou iniciátorkou debat a jen díky ní a její editorské práci máme tyto debaty zachyceny také v písemné podobě.

Kreativita se projevila také u žen uvězněných mužů (Havlová, Šabatová), které dále pokračovaly ve vydávání samizdatové edice, respektive vlivného samizdatového periodika *Informace o Chartě 77*. Bližší pozornost pro další výzkum by mohla směřovat také k analýze beletristické tvorby žen disentu, které vycházejí z autopsie. Vznik těchto děl se ve většině případů datuje do polistopadového období a lze je chápat také jako specifickou odpověď na dominující narativ vztahující se k československému disentu. Podíl žen na činnosti Charty 77 měl ze strukturálních důvodů jinou podobu nežli podíl mužů: jejich intelektuální vklad byl ale stejně významný, jakkoliv pro to nemáme dostatek pramenů, tedy takových textů, které by tvořily „chartistický kánon“. Ženy se podílely na intelektuálním rozměru chartovního společenství a jeho písemné produkce také jako spoluautorky, editorky, archivářky a překladatelky, a samozřejmě také jako písařky, což je ale často připomínaná role.

Vedle kreativity byla funkční strategií také žitá emancipace, která v některých případech na individuální rovině dokázala do sebe integrovat také tradiční prvky, které by za jiných okolností byly s emancipací v rozporu. Emancipace tak směřuje nejen vůči dobovému patriarchálnímu řádu pozdně socialistické společnosti, ale dotýká se i vnitřních nerovností uvnitř komunity a partnerského soužití. Fúze emancipace a jistého typu konformismu, který se projevuje právě v genderové rovině, ukazují příklady porevolučních kariér některých někdejších „žen Charty 77“, které ve svém dalším směřování pracují s chartovním étosem „předpolitické obhajoby lidských práv“. Tato strategie je dobře patrná v utváření porevoluční sociální politiky a vytváření neziskového sektoru. Olga Havlová ihned na počátku roku 1990 založila nadaci Výbor dobré vůle, na jehož činnosti se od počátku podílela Otta Bednářová, Olga Stankovičová

a Václav Malý, záhy se přidala také Milena Černá (Hodačová 2021: 143–145). Neziskový sektor budují také Květa Princová, Věra Roubalová, Milena Grušová, Ruth Šormová a řada dalších. Nezávislá iniciativa Pražské matky se profesionalizovala a jejich členky se začaly postupně angažovat i v dalších projektech občanské společnosti. Volba genderově konformní strategie se mohla stát východiskem po ne úplně uspokojivé zkušenosti s praktickou parlamentní politikou (Němcová, Šormová – obě byly poslankyněmi Federálního shromáždění do roku 1992), respektive po nezvolení v dalším volebním období. Také se mohla stát východiskem pro ty, které se na počátku devadesátých let ocitly na kariérní křižovatce (Šilhánová 2005).

Existovaly ale výjimky, tedy ženy, které nevolily tuto trajektorii a snažily se zůstat veřejně činné na různých úrovních: Rita Klímová byla nejprve tiskovou mluvčí a tlumočnicí Občanského fóra a od dubna 1990 československou velvyslankyní v USA, diplomatickou kariéru zahájila také Markéta Fialková (rozená Němcová), která od března 1990 zastávala post velvyslankyně v Polsku. Helena Sosnová (rozená Abrahámová), která v roce 1980 podepsala Chartu 77 ještě jako středoškolská studentka a v osmdesátých letech byla vězněna, se začala angažovat v komunální politice – od roku 2002 je starostkou jihočeských Cerhenic a v současnosti také předsedkyní Svazku obcí Dolního Povltaví (Sosnová 2021). Eva Kantůrková byla krátce poslankyní České národní rady, poté se angažovala v profesní organizaci spisovatelů, pracovala na ministerstvu kultury a byla členkou Rady pro rozhlasové a televizní vysílání. Polistopadové kariéry žen disentu vypadají jinak než kariéry jejich mužských soupeřů, a hledání odpovědí na otázku, proč tomu tak bylo, otevírá pole pro další výzkum.

Literatura

Sekundární zdroje

- Bartlová, M. 2021. *Ženy, které nechtěly mlčet. Tři československé příběhy*. Praha: Nadace Rosy Luxemburg.
- Bělíková, J. 1980. Dopisy Jarmily Bělíkové. *Svědectví* 16 (60): 618–621.
- Benda, V. 1979. Noční kádrový dotazník. *Svědectví* 15 (58): 273–275.
- Bendová, K. 2005. Ženy v Chartě 77. Vzpomínky na ty, které vydržely. Pp. 54–66 in P. Blažek (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha: Dokořán, Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.
- Bendová, K., M. Stehlík (eds.). 2024. *Můj život s Václavem a Chartou*. Praha: Vyšehrad.
- Blažek, P. 2010. Každá etapa měla i svůj půvab. Portrét Jarmily Bělíkové. *Paměť a dějiny* 4 (2): 59–62.
- Blažek, P., J. Pažout. 2008. *Nejcitlivější místo režimu. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných očima svých členů. Diskusní setkání 19. října 2007*. Praha: Pulchra.

- Blažek, P., J. Pažout., R. Schovánek. 2008. „Snad si dobře vzpomínám“. Rozhovor s Ivanem Medkem o Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Pp. 123–133 in J. Pažout (ed.). *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. Politická perzekuce, opozice a nezávislé aktivity v Československu v letech 1978–1989*. Praha: Libri prohibiti. Staženo 15. 4. 2026 (https://www.vons.cz/data/pdf/sbornik_vons_1/vons_medek.pdf).
- Boučková, T. 1992. *Indiánský běh*. Praha: Grafoprint.
- Bugge, P., E. Burget (ed.). 2025. *České světy*. Praha: Academia.
- Brabenec, V. 2010. *Evangelium podle Brabence. Rozhovor Renaty Kalenské*. Praha: Torst.
- Cysařová, J. 2010. *Já prostě nemohu žít jinak. Česká publicistka Otká Bednářová*. Praha: Radioservis.
- Čáslavová, P. 2014. Knihovny v podzemí. O knižní kultuře v nesvobodě. *Marginalia historica* 5 (2): 13–39.
- Donert, C. 2022. Gendering Normalisation: Citizenship in Czechoslovakia During Late Socialism. Pp. 171–194 in K. McDermott, M. Stibbe (eds.). *Czechoslovakia and Eastern Europe in the Era of Normalisation, 1969–1989*. Palgrave Macmillan, Cham, https://doi.org/10.1007/978-3-030-98271-3_8.
- Groman, M. 2023. *Kriegel. Voják a lékař komunismu*. Praha: Paseka, Ústav pro studium totalitních režimů.
- Gyárfášová, O. 2023. *Ako sme žili v rokoch normalizácie. Rozhovory s aktérkami spolčenstva vzdoru*. Bratislava: ASPEKT.
- Hanáková, J. 2020. Edice Petlice jako symbol české samizdatové literatury ve svobodném světě. *Časopis Národního muzea* 189 (1–2): 70, <https://doi.org/10.37520/cnm.2020.04>.
- Havel, V., V. Prečan. 2011. *Korespondence 1983–1989*. Praha: Československé dokumentační středisko.
- Hodačová, M. 2021. *Milena Černá. Dobří lidé drží svět*. Praha: Galén.
- Holečková, M. E. v tisku. Solidární společenství Charty 77: podoby každodenního soužití a genderová perspektiva. In M. Kopeček (ed.), K. Andělová, T. Hermann, M. E. Holečková, J. Hošek, V. Pehe, V. Skořepa, J. Suk, M. Suk, T. Vilímek. *Dějiny Charty 77*. Praha: Academia.
- Holečková, M. E., T. Hermann. v tisku. Eva Kantůrková jako literární svědkyně a spolutvůrkyně kulturního disentu. *Česká literatura* 74.
- Horáčková, A. 2025. *Václav a Kamila Bendovi. Příběh lásky a odvahy*. Praha: Argo.
- Horáková, D. 2020. *O Pavlovi*. Praha: Torst.
- Hrabík Šámalová, M. 1996. Ženy a neoficiální kultura a literatura v Československu v letech 1969–1989. Pp. 81–95 in J. Kusá, P. Zajac (eds.). *Prítomnosť minulosti, minulosť prítomnosti*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.
- Hradílek, A. 2011. S duší neudělá násilí nic. Rozhovor se Zdenou Tominovou. *Paměť a dějiny* 3 (2): 102.
- Jedynakiewicz-Mróz, K. 2018. Reflections on the Involvement of Women in the Democratic Opposition in the Late East Germany (1981–1989). *Przegląd Zachodni*, 219–239.
- Jechová, K. 2003. *Lidé Charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Jirous, I. M. 1980. Na téma emigrace. *Svědectví* 16 (62): 406.

- Jirous, I. M. 2019. Naše paní Dana Němcová. Pp. 82–85 in I. M. Jirous. *Magorova oáza*. Praha: Torst.
- Jirous, I. M. 2019. 12 žen Evy Kantůrkové. Pp. 929–931 in I. M. Jirous. *Magorova oáza*. Praha: Torst.
- Jílková, C. 2024. *Otec Bůh a matka Láska*. Praha: SPM Media.
- Jungmannová, V. 2018. Bytové divadlo jako způsob rezistence a vyrovnání se s normalizační realitou. Pp. 63 in M. Michela, V. Sixta (eds.). *Rizika jinakosti. Kulturní opozice před rokem 1989 jako předmět výzkumu*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Kantůrková, E. 1980. *Sešly jsme se v této knize*. Köln: Index.
- Kantůrková, E. 2005. *Jsem osoba vzdorovitá a neposlušná*. Brno: Host.
- Kantůrková, E. 1993. *Přítelkyně z domu smutku*. Praha: Československý spisovatel.
- Keřkovský, P. 2014. Božena Komárková. Pp. 83–109 in P. Morée, P. Hlaváč (eds.). *Cesta církve VII*. Praha: Českobratrská církev evangelická.
- Komárková, B. 1991. *Božena Komárková a její hosté: eseje a rozhovory*. Heršpice: Eman.
- Kopeček, M. (ed.), K. Andělová, T. Hermann, M. E. Holečková, J. Hošek, V. Pehe, V. Skořepa, J. Suk, M. Suk, T. Vilímek, v tisku. *Dějiny Charty 77*. Praha: Academia.
- Kosatík, P. 1997. „Člověk má dělat to, na co má sílu“. *Život Olgy Havlové*. Praha: Mladá fronta.
- Landovská, B. 2019. *Nikdy není pozdě na šťastné dětství*. Praha: Garamond.
- Landovská, B. 2025. *Když máma spala*. Praha.
- Lederer, J. 1979. *České rozhovory*. Praha: Edice Petlice [samizdat].
- Lefeuve, I. 2014. *Migrace 1982. Deníkové záznamy signatářky Charty 77 vystěhované v rámci akce „Asanace“ z Československa*. Praha: Academia.
- Linková, M. 2017. Disidentská herstory. Ženy a jejich činnost v prostředí Charty 77. Pp. 373–389 in M. Linková, N. Straková (eds.). *Bytová revolta. Jak ženy dělaly disent*. Praha: Academia, Sociologický ústav AV ČR.
- Linková, M., N. Straková (eds.). 2017. *Bytová revolta. Jak ženy dělaly disent*. Praha: Academia.
- Maďarová, Z. 2023. Společenstvo aj „vlastná izba“ jako předpoklad politického vzdoru. K spomienkam aktérok z bratislavského alternatívneho priestoru na obdobie normalizácie. Pp. 240–271 in O. Gyárfášová. *Ako sme žili v rokoch normalizácie. Rozhovory s aktérkami spoločenstva vzdoru*. Bratislava: ASPEKT.
- Němcová, D., J. Horník (eds.). 2021. „Děj se co děj, nemáte se čeho bát.“ Praha: Torst, Ústav pro studium totalitních režimů.
- Oates-Indruchová, L. 2003. Ženská identita Terezy Boučkové. Pp. 118–123 in A. Vodáková, O. Vodáková (eds.). *Rod ženský*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Olšáková, D. 2024. Disident a/nebo aktivista? K problémům environmentálního hnutí před rokem 1989. Pp. 18–72 in D. Olšáková, J. Čížová, P. Loučová a M. Ďurčo. *Disident, expert nebo aktivista? Čtyři studie k environmentálnímu aktivismu v Československu před rokem 1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV.
- Pažout, J. (ed.). 2007. *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. Politická perzekuce, opozice a nezávislé aktivity v Československu v letech 1978–1989*. Praha: Libri prohibiti.
- Pažout, J. 2017. *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období tzv. normalizace (1969–1989)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

- Pehe, V. 2025. Did Women's Rights Have a Place in Eastern European Human Rights Dissent? The Case of Charter 77 and Czechoslovakia, 1977–1992. *Contemporary European History* 34 (3): 719–734, <https://doi.org/10.1017/S0960777324000493>.
- Penn, S. 2005. *Solidarity's Secret. The Women who Defeated Communism in Poland*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Pithartová, D. 2007. *Malá cvičení v bezohlednosti*. Praha: Torst.
- Plzák, M., M. Čechlovská (eds.). 2011. *Jiřina Šiklová. Bez ohlávky (rozhovory)*. Praha: Kalich.
- Pokorná, T., E. Onuferová (eds.). 2016. *Rozhovory Revolver Revue*. Praha: Revolver Revue.
- Prečan, V. (ed.). 2015. *Kočka, která nikdy nespí II. Jiřině Šiklové k narozeninám*. Praha: James H. Ottaway Jr.
- Pospíšil, F., P. Blažek. 2010. „Vraťte nám vlasy!“ *První máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu. Studie a edice dokumentů*. Praha: Academia.
- Přibáň, M. (ed.), E. Burget, E., M. E. Holečková, M. Jareš, V. Košnarová, P. Loučová, A. Přibáňová, P. Šidák, A. Vítová. 2018. *Český literární samizdat 1949–1989. Edice, časopisy, sborníky*. Praha: Academia.
- Romanová, G. 2014. *Příběh Edice Expedice*. Praha: Knihovna Václava Havla.
- Rychlík, M. 2018. *Dějiny vlasů. Účesy, vousy, chlupy a péče o ně*. Praha: Academia.
- Suk, M. 2023. „Dílna“ Charty 77. *Soudobé dějiny* 30 (2): 385–413.
- Suk, J., M. Kopeček, K. Andělová, T. Vilímeček, T. Hermann, T. Zahradníček. 2017. *Šest kapitol o disentu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Šámal, P., D. Iwashita, M. Kosák, H. Kosáková. 2024. *Komentáře a hlasy k Českému snáři*. Praha, Brno: Ústav pro českou literaturu AV ČR, Host.
- Šiklová, J. 2008. Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969–1989. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 9 (1): 39–44.
- Šilhánová, L. 2005. *Ohlédnutí za životem*. Praha: Portál.
- Šustrová, P. 2023. *Nahoře nad mraky září slunce vždycky. Vzpomínky*. Praha: Pulchra.
- Tesař, J. 2018. Proč bude odsouzena Otta Bednářová (červenec 1979). Pp. 376–401 in J. Tesař. *Co počít ve vlkové bříše. Práce o vytváření struktur občanské společnosti z let 1968–1980*. Praha: Triáda.
- Todorov, T. 1998. Paměť před historií. Pp. 36 in *Antologie francouzských společenských věd. Politika paměti*. Cahiers du CeFRÉS n° 13. Praha 1998: Cefres.
- Urbášek, P., M. Vaněk (eds.). 2005. *Vítězové? Poražení? I. Díl. Disent v období tzv. normalizace*. Praha: Prostor.
- Vodňanská, J. 2018. *Voda, která hoří*. Praha: Torst.
- Wagnerová, A. 2017. *Žena za socialismu. Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Primární zdroje

- Archiv UK, fond Filozofická fakulta UK, nedokončení studenti 1977, k. 76, Zina Kočová. Dopis prezidentu republiky. 1978. *Informace o Chartě 77 [samizdat]* 1 (11): 19–20.
- Helena Sosnová. 2021. *Paměť národa*. Staženo 15. 7. 2024 (www.pametnaroda.cz/cs/sosnova-helena-20210609-0).

- Helena Sosnová. *Ústav pro studium totalitních režimů*. Staženo 16. 7. 2024 (www.ustrcr.cz/uvod/vzdelavaci-projekt-pamet-a-dejiny-totalitnich-rezimu/ceskoslovensky-disent/helena-sosnova).
- Holečková, M. E., P. Loučová. 2026. Nechtěla jsem odjet. Série k 50. výročí Charty 77 – 3. díl: Se Zinou Hamon Freundovou o studiích perštiny, životě disidentky a anglické exulantky. *Respekt*, 18. června 2026. Staženo 18. 5. 2026 (<https://www.respekt.cz/50-let-charta-77/nechtela-jsem-odjet>).
- Informace o Chartě 77* [samizdat]. 1988. 11 (5): 16.
- Libri prohibiti, sbírka Charta 77, karton 9, inv. č. 5, sign. 5/3, Nicolay, France (tajemnice Comité international pour le soutien de la Charte 77 en Tchécoslovaquie – International Committee for the Support of Charter 77 in Czechoslovakia): žádost o finanční příspěvek pro Cenu Jana Palacha udělenou za rok 1988 Evě Kantůrkové, listopad 1988.
- Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Zdena Erteltová, kopie uložená v archivu autorky.
- Rozhovor s Libuší Šilhánovou (2) vedla Ilona Christl, datum neuvedeno. *Lidé a společnosti Charty 77*. Digitální sbírky orální historie ÚSD AV ČR.
- Rozhovor s Petruškou Šustrovou (1) vedla Ilona Christl, datum neuvedeno. *Lidé a společnosti Charty 77*. Digitální sbírky orální historie ÚSD AV ČR.
- Rychetský, L., S. Uhlová. 2018. Vše, co jsem mohla, jsem udělala. S reportérkou a disidentkou Ottou Bednářovou o komunismu, novinářině a statečnosti. **Alarm*, 10. března. Staženo 20. 2. 2026 (<https://denikalarm.cz/2018/03/vse-co-jsem-mohla-jsem-udelala>).
- Sdělení VONS č. 269: Přepadení Ziny Freundové. 1981. *Informace o Chartě 77* [samizdat] 4 (10): 5.
- Úlet. Tak už jsem taky nebezpečná. Příběh Simony Hradílkové. *Dokument Plus* [rozhlasový pořad]. 2017. Český rozhlas Plus, 4. října. Staženo 19. 6. 2025 (<https://www.mujirozhlas.cz/dokument/deti-charty-ulet-tak-uz-jsem-taky-nebezpecna-pribeh-simony-hradilkove>).
- Zina Freundová. 2007. *Ženy Charty 77* [TV dokument]. Česká televize, 7. ledna. Staženo 16. 6. 2025 (<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10114412382-zeny-charty-77/206562264000008/>).

© BY-NC Marta Edith Holečková, 2026.

Marta Edith Holečková (1979) vystudovala historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, od roku 2019 je zaměstnána v Ústavu pro soudobě dějiny Akademie věd ČR. Zabývá se mj. samizdatem, disentem a „druhou kulturou“ v období normalizace, studenty ze zemí „třetího světa“ v komunistickém Československu a družstevním bydlením a urbánními dějinami. ORCID: 0009-0000-7298-3083. Kontaktní e-mail: holeczkova@usd.cas.cz.